

Architektúra medzivojnových brnenských židovských architektov

Ernst Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš a Max Tintner

Ing. arch. Rastislav Udžan
Školiteľ: Prof. Ing.arch. Petr Pelčák
Ústav navrhování III, FA VUT Brno

Tvorba architekta Ernsta Wiesnera v zahraničí, existujúca textilná fabrika a obchodný dom firmy Ernsta Stiassneho Varteks (pôvodne Tivar) v chorvátskom meste Varaždín. Cieľom práce je taktiež objasniť aktivity architekta po jeho nútenej emigrácii v roku 1939 a zdokumentovanie jeho pôsobenia v Anglicku.

Kľúčové slová: Ernst Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš, Max Tintner, rodina Stiassny, medzivojnová židovská architektúra, Brno, Varaždín, Liverpool, Bialsko, Arosa, Kitzbühel, funkcionalizmus

Architecture of Interwar Jewish Architects from Brno - Ernst Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš and Max Tintner

I would like to focus on Wiesner's designs for the textile company founded by Ernst Stiassny Varteks (previously Tivar), which was based in the city of Varazdin in Croatia. The thesis also focuses on the architect's work in his exile in the UK after his emigration there in 1939.

Keywords: Ernst Wiesner, Otto Eisler, Endre Steiner, Zikmund Kerekeš, Max Tintner, rodina Stiassny, medzivojnová židovská architektúra, Brno, Varaždín, Liverpool, Bialsko, Arosa, Kitzbühel, funkcionalizmus

1 Tvorba architekta Ernsta Wiesnera v zahraničí a mapovanie jeho diela po roku 1939.

Témou židovskej architektúry sa venujem druhým rokom doktorandského štúdia. Rozpracovanosť tohto príspevku sa nesústreďuje na umenovednú analýzu diel, jej zámerom je získať nové poznatky a materiál aj okrajového a mimoarchitektonického charakteru v okruhu tvorby židovských architektov. V úlohe, ktorá je s plynutím času čoraz viac náročnejšia a fragmentálne úlomky je ťažšie usporiadať do celistvého celku ďakujem všetkým, ktorí k tomuto výskumu prispievajú. Okrem architektonického materiálu sa mi podarilo získať, pre architektonickú hodnotu okrajovú, avšak v rámci

výskumu a pre celistvosť problematiky podstatnú dokumentáciu životných udalostí architektov. V následnej rozpracovanosti by som sa zamerial na užší výber a prehĺbenie poznatkov konkrétneho zámeru. V práci prevažne využívam poznatky a kontakty zo zahraničia.

1.1 Ernst Wiesner

Ernst Wiesner sa narodil 21. januára 1890 v Malackách na Slovensku v rodine kníhtlačiara. V rokoch 1900-1908 študoval reálne gymnázium v Brne. Vysokoškolské vzdelanie získal na vysokej škole technickej a Akadémii výtvarných umení vo Viedni u profesora Ferdinanda Ohmanna, u ktorého po štúdiách krátku dobu pôsobil ako asistent. Po vojenskej službe a krátkej existencii vlastného ateliéru vo Viedni sa v roku 1919 presťahoval do Brna, kde pôsobil až do 15. marca 1939, kedy emigroval do Veľkej Británie. Po krátkom pôsobení v pozícii mestského architekta v Carlisle a ako poradca exilovej vlády v Londýne sa architekt akademicky etabloval na škole architektúry v Oxforde (1848-1950) a na Fakulte architektúry Univerzity Liverpoolu (1950-1960). Ernst Wiesner zomrel 15. júla 1971 v Liverpoolu. Tvorba Ernsta Wiesnera je pomerne dobre zmapovaná do roku 1939, kedy opustil Československo a svoju ďalšiu životnú etapu realizoval vo Veľkej Británii. V tomto rozbere sa zameriavam na prácu Ernsta Wiesnera v zahraničí a jeho tvorbu po roku 1939.

1.2 Chorvátsko

Počas pracovnej stáže v slovinskej Ljubljane, som získal nové informácie ohľadom výrobnéj haly textilného závodu rodiny Stiasny, málo známeho projektu od Wiesnera. V tejto záležitosti som sa obrátil odporúčaním na slovinského teoretika architektúry, pána Andreja Hrauského (Galéria Dessa, Ljubljana). Z chorvátskej strany je mi nápomocná pani profesorka Karin Šerman z Fakulty architektúry v Záhrebe, a kontakt s organizáciou DAZ (Društvo Arhitekata Zagreba).

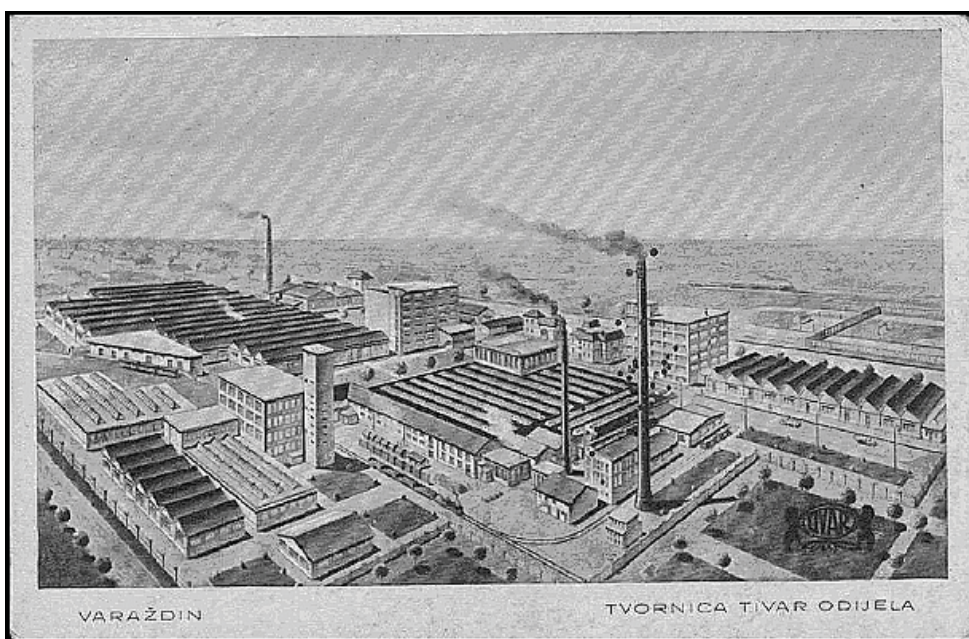
Josef Stiasny (1844-1916) založil spoločnosť "Firma Bruder Stiasny" sústreďujúcu sa na textilné odvetvie. Josef mal troch synov Alfred, Rudolf a Ernst. Najstarší Alfred bol majiteľom textilného podniku v Brne. „Išlo o prestavbu a prístavbu textilnej továrne A. Stiasného na Přizově ulici 3, prebiehala v niekoľkých etapách. Po požiari 25.10.1927 bola znovu dostavaná dielňa, k ďalším úpravám došlo v rokoch 1929, 1933 a 1937.“³¹ Alfred spolupracoval s architektom Ernstom Wiesnerom, ktorý v roku 1927-1928 navrhol pre podnikateľa Villu Stiasny v Brne. V monografii Ernsta Wiesnera pani Kudělková píše: „Pre tú istú firmu mal architekt v rokoch 1928-1929

31

Petr Pelcák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.12

postaviť obchodný dom v chorvátskom Varaždine, o ktorom však nie je nič bližšie známe“³²

V dokumentácii získanej od pána Hrauského sa uvádza, že Ernst Wiesner navrhol obchodný dom, prípadne skladisko vo Varaždine, projektovo časované rokmi 1928-1929, pre klienta Gebruder Stiassny. Varaždin je známy textilnou fabrikou firmy Varteks. Do roku 1948 sa spoločnosť volala Tivar (Tekstilna Industrija Varaždin), založená a vlastnená Ernstom Stiassnym, českého pôvodu. Fabrika spustila výrobu v roku 1918, pričom v roku 1929 otvorila prvý obchodný dom. Z predpokladu pána Hrauského bol obchodný dom v centre Varaždína situovaný v už existujúcej budove, nakoľko v centre nie je stopa po architektonickej aktivite z mladšieho obdobia. Nie je zatiaľ objasnené na ktorých častiach projektu sa podieľal Ernst Wiesner a v akom štádiu sa nachádzajú.



Obrázok 1: textilná firma Varteks – Varaždin, Chorvátsko. Zdroj: Andrej Hrausky

Textilnú firmu vo Varaždine založil syn Josefa Stiassneho, Ernst pod názvom Tivar v roku 1918. (súčasný názov Varteks). Od roku 1922 v podniku začala produkcia vlnenej textilie a od roku 1926 sa spustila výroba konfekcie. „Medzi rokmi 1934-1937 sa fabrika modernizovala (shedová strecha) projektom od Valenta Morandiniho.“³³ V

³² Petr Pelčák, Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.12

³³ Ljiljana Šepić, Croatian scientific bibliography

roku 1929 otvorili prvý obchodný dom. V roku 1931 Ernst inicioval založenie futbalového klubu Slavija, ktorého štadión bol postavený. Ako evidencia slúži pohľadnica, ktorá dokumentuje existenciu výrobnéj budovy a futbalového štadiónu.

1.3 Anglicko

Nútená emigrácia slovenského rodáka Ernsta Wiesner sa uskutočnila 15.03.1939, čím sa uzatvorila významná etapa architektovejho života v Čechách. „Cez Nemecko, Holandsko a Belgicko sa dostal do Veľkej Británie, kde mu bol poskytnutý politický azyl a od Kráľovskej spoločnosti britských architektov (RIBA) udelené pracovné povolenie.“³⁴ V tejto súvislosti som oslovil pani Irenu Murrey-Zantovskú - riaditeľku architektonickej knižnice vo Veľkej Británii (BAL).

Ernst Wiesner bol zaregistrovaný v CRTF (Czech Refugee Trust Fund):

Wiesner Arnost, 1890, reg. no. 7108, remained in UK, file no. 360 open

“HO 294/556 pages dealing with Wiesner reg.no.5972”

- osobná zložka obsahuje registračnú žiadosť a korešpondenciu³⁵

Manželka Eva-Maria podľa záznamov prišla do Anglicka pred Ernstom a jeho bratom Erwinom:

Schaffer (Lorm) Eva Maria, 1909, reg.no.0391, remained in UK, file no.493 closed until 2017

“HO 294/493 pages dealing with Wiesner nee Schaffer reg.no.0391”³⁶

1.3.1 Londýn

Počas II. svetovej vojny Wiesner pôsobil ako správca nehnuteľnosti Československej exilovej vlády v Londýne. Po Londýnskom „Blitz“ riadil rekonštrukciu a stavebný dozor. Riadil návrh na čiastočnú prestavbu a zariadenie úradu československej exilovej vlády v Point Street, v Cadogan Gardens, v Belgrave Street, v Landown Crescent a na Picadilly Circus. Prestavba budovy československého veľvyslanectva na Grosvenor Place /1945-1947/. 1941-1943 - Návrh interiéru citadely z 16. storočia Prius Nisi Court v Carlisle, pre hrabstvo Cumberland.

Po Wiesnerovom londýnskom období informácie o jeho aktivitách poznáme už len sprostredkovane na základe korešpondencie s W. a H. Pfannovými a od roku 1965 s B. Rozehnalom a Z. Kudělkou. Nakrátko sa vrátil do Brna. „Najneskôr vo februári 1948 však odišiel spať do Veľkej Británie, kde na neho čakala jeho manželka Eva-

³⁴ Petr Pelčák, Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.18

³⁵ zdroj Sylva Simsova

³⁶ zdroj Sylva Simsova

Maria, s ktorou sa oženil zrejme na začiatku 40. rokov.³⁷ Záznam o sobáši Ernsta Wiesnera s Evou-Mariou Lorm-Schaffer:

WIESNER, Arnost E x LOEWENFELD, Eva M
Registration District: Liverpool South, County: Lancashire
1952 between Apr-May-Jun
Spouse's last name: Loewenfeld Or Lorm-Schaffer Or Schaffer
*Volume No: 10D, Page No: 771*³⁸

Marriage Index
Name: Arnost E Wiesner
Spouse Surname: Loewenfeld Or Lorm-Schaffer Or Schaffer
Date of Registration: Apr-May-Jun 1952 Registration district: Liverpool
Inferred County: Lancashire
Volume Number: 10d
Page Number: 771

Name: Eva M Lorm-Schaffer
Spouse Surname: Wiesner
Date of Registration: Apr-May-Jun 1952 Registration district: Liverpool
Registration district: Liverpool
Inferred County: Lancashire
Volume Number: 10d
*Page Number: 771*³⁹

1.3.2 Oxford

„Už na konci roku 1948 Wiesner pôsobil ako asistent a vedúci učiteľ IV. ročníka na Škole architektúry a stavebníctva v Oxforde, kde od apríla 1949 dochádzal z neďalekého Watfordu.“⁴⁰ Škola nebola súčasťou Oxfordskej Univerzity ako jej plnohodnotná fakulta, nemala akreditáciu a čiastočne bola riadená mestom.

1.3.3 Liverpool

„Už sa zrejme nedozvieme, prečo práve Liverpool a či nejakú rolu pri zmene mesta hrala tzv. Poľská architektonická škola.“⁴¹ V Liverpoole Wiesner býval na ulici 3 York

³⁷ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.18

³⁸ zdroj Sylva Simsova

³⁹ zdroj Wirral Archive

⁴⁰ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.18

⁴¹ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Petr Pelčák s.7

Avenue a druhej Sefton Park Road 65, pri Sefton Park, Liverpool. Prostredníctvom pani Angely Spindler-Brown som nadviazaný kontakt na pána Roberta Drakeho (20th Century Society) z Londýna, ktorý sa obdobným výskumom zaoberá. Poľskej architektonickej škole je venovaná knižná publikácia Glimpses of Polish Architecture - Roman Soltynski (1943), predslov od Sir William Holford – dekana Fakulty architektúry v Liverpoole a práca Tim Benton and Charlotte Gere.

Začiatkom roku 1950 sa Wiesner prihlásil na konkurz – učiteľ pozemných stavieb a konštrukcii s perspektívou získania titulu profesor – Škola architektúry – Univerzita Liverpool. Tento konkurz vyhral. V polovici decembra 1950 sa s manželkou presťahoval do Oxfordu. Po 65. roku odišiel do penzie, avšak zostal členom univerzitnej rady a skúšobnej komisie. Získal titul Master of Architecture – najvyššie akademické vyznamenanie. Počas Wiesnerovho pôsobenia na škole študoval James Stirling. Okolo 1965 iniciatívou B. Rozehňala mal Wiesner zámer poskytnúť ročnú čiastku 1000 libier a po smrti odkázať dom o troch bytoch škole architektúry v Brne. Charles O'Brien z redakcie Pevsner Architecture Guide mi potvrdil, že projekty Ernsta Wienera nie sú v zozname publikácii Pevsner Architecture Guide.

- 1949 - 1951 - prestavba administratívnej budovy a chemickej továrni Pest Control Ltd. - Cambridge
- 1953 –návrh vily v Heswall – Cheshire
- 1954 –sklad detského oblečenia firmy J.L. Sorsky – Liverpool
- 1954 –prestavba a prístavba hotel „Sea-Bank“- lokalita neznáma
- 1959 –rekonštrukcia tehlového kostola St. Clares – Arundel Avenue – Liverpool (z roku 1890)- strop nahradený „gotickým“ drevenými lamelami
- 1960 –jar 1960 úloha vyriešenia zavesenia zvonu v kostole o priemere 1 meter
- 1960 –súťažný návrh na metropolitnú katedrálu Krista Kráľa – Liverpool⁴²
- 1962 –návrh úpravy presbytária kostola St. Anton – Liverpool – Huyton
- 1962 – 1963 – prestavba úradu rímskokatolíckej kúrie – Liverpool
- škola sv. Mikuláša - Liverpool Orthes Street – postavená v etapách 1963 - 1966 a 1966 -1969 – 5 budov
- 1959 -1969 /?/ 1963 -1966 - Secondary Modern School – stredná škola s praktickým zameraním

⁴²

archbishop John Carmel Heenan - súťaž na katolíckú katedrálu z roku 1960

- 1966 -1970 /?/ 1966 -1969 - Infants and Junior School – nižšia a vyššia základná škola

Na začiatku roku 1967 poslal do Viedne fotografie návrhu a modelu strednej školy a výstrižok z miestnych novín, kde je „katedrálna“ škola podrobne popísaná.⁴³ „V Liverpoole Wiesner konvertoval ku katolíckej cirkvi a veľmi sa spriatelil s liverpoolským arcibiskupom.“⁴⁴ Podľa tvrdenia Mojmir Kyselku s liverpoolským arcibiskupstvom taktiež spolupracoval. „Žil s veľmi pôvabnou opernou speváčkou z Hamburgu, dobre o desať i viac rokov mladšou“.⁴⁵ „Wiesnerova manželka nerozprávala anglicky, aj v emigrácii sa držala rodnej nemčiny. „Hrávala na varhany v kostole na rohu ich ulice“.⁴⁶

Ernst Wiesner zomrel 15.7.1971 po silnej artritíde a netušenej rakovine v Liverpoole. Manželstvo s Evou-Máriou zostalo bezdetne a pani sa po manželovej smrti vrátila spať do Nemecka /Hauptstrasse, Freiburg im Breisgau/. Z archivu mesta Wirall som obdržal dokument, v ktorom je spomenutý Arnošt Wiesner. Okrem iných údajov je zavadzajúci jeho vek ako aj destinácia plánovanej cesty. Na druhej strane je nepravdepodobné žeby do Anglicka emigrovali dvaja menovci z jednej krajiny a žili v tej istej lokalite.

Passenger List

Name: Arnost Wiesner

Birth Location: Czechoslovakia

Birth Location Other: Mikulčice

Arrival Date: 23 Dec 1946

Birth Year: abt 1913

Age: 33

Gender: Male

Place of Origin:

or Port of Departure: Dhahran, Saudi Arabia

Port of Arrival: New York, New York

Airline: Transcontinental and Western Air¹

Death Index

Arnost Ernest Wiesner

Birth Date: 21 Jan 1890

⁴³ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.19

⁴⁴ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Vladimír Šlapeta s.42

⁴⁵ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Mojmir Kyselka s.50

⁴⁶ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Petr Pelčák s.45

Date of Registration: Jul-Aug-Sep 1971

Age at Death: 81

Registration district: Liverpool

Inferred County: Lancashire

Volume: 10d

Page: 1367

1.4 Erwin Wiesner

„Emigráciou do Anglicka sa z Wiesnerových príbuzných zachránil len jeho mladší brat Erwin“.⁴⁷ Na výzvu uverejnenú v anglickom časopise BCSA Review v čísle 119, na strane 9 ma prostredníctvom šefredaktorky, pani Angely Spindler-Brown kontaktovala pani Sylva Simsova s informáciami ohľadom oboch bratov Wiesnerových.

Erwin Wiesner bol zaregistrovaný v CRTF (Czech Refugee Trust Fund):

Wiesner Erwin, 1893, .reg.no. 5972, remained in UK, file no. 556 open

“HO 294/360 pages dealing with Wiesner reg.no.7108”

- osobná zložka obsahuje registračnú žiadosť a korešpodenciu⁴⁸

Záznam o sobáši Erwina Wiesnera s Mary E Beechey:

WIESNER, Ervin x BEECHEY, Mary E

Registration District: Help Wallasey, County: Cheshire

1945 between Oct-Nov-Dec

Spouse's last name: Beechey

Volume No: 8A, Page No: 1611⁴⁹

Erwin zomrel v roku 1966:

WIESNER, Erwin, aged 72 died in Wallasey, between Jan-Mar 1966,

Volume no. 10a, Page no. 853⁵⁰

Podľa indícií zo získaných informácií Erwin Wiesner žil v Cheshire (svadba, úmrtie). Snahou ďalšieho výskumu je získať a kontaktovať pozostalých Erwina Wiesnera a vytvoriť nový informačný zdroj taktiež ohľadom života a tvorby Ernsta Wiesnera.

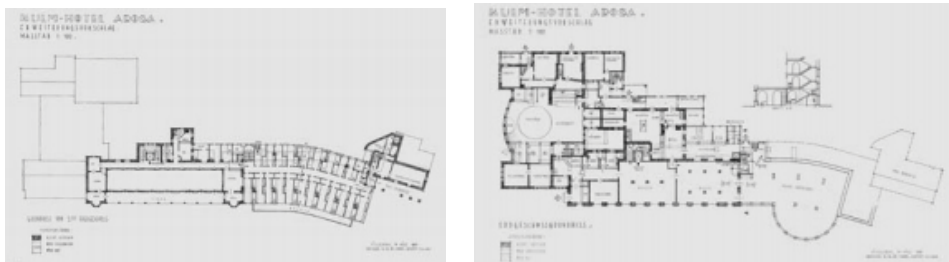
⁴⁷ Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Petr Pelčák s.7

⁴⁸ zdroj Sylva Simsova

⁴⁹ zdroj Sylva Simsova a Caroline Picco - Cheshire Archives and Local Studies

⁵⁰ Ibid.

1.5 Švajčiarsko



Obrázok 2: hotel Kulm, Arosa – pôdorys 1.N.P.; Obrázok 3: hotel Kulm, Arosa – pôdorys 2.N.P. Zdroj: Marcel Just

Taktiež zostáva otvorená otázka Wiesnerovho pôsobenia v švajčiarskom meste Arosa, kde sa mal v roku 1935 podľa jeho návrhu prestavať dodnes existujúci hotel Kulm. Podľa výskumu pána Marcela Justa /ETH Zürich/⁵¹ je táto informácia mylná. Hotel bol postavený v roku 1882 projektom architekta Williama Dunkela (Dusseldorf – Zürich) a poslednou úpravou prešiel v rokoch 1929-1935.

1.6 Slovensko

1923 -1925 - Správna budova Žilinskej a Ladeckej portlandcementové továrne (Gunduličova 10, Bratislava)

1934 - Súťažný návrh na budovu Eskomptná banky (Grösslingova ul., Bratislava)

1936 - Súťažný návrh na budovu filiálky Národnej banky československej (Štúrova 2, Bratislava)

1.7 Rakúsko

V roku 1937-1938 „Taktiež o zázakze na športový hotel Peraton v Kitzbüheli v Rakúsku sa nepodarilo nič bližšieho zistiť.“⁵²

1924 -1925 - prestavba pekáraň D. Drucker – Viedeň

1.8 Poľsko

„Dodnes existujúca textilná továrň Landesmann & Kornhaber v poľskom Bialsku (ul. Czechowa 22, 1935-1938) tvorí niekoľko priemyslových budov z rôznych časových

⁵¹ publikácia AROSA - Die Moderne in den Bergen

⁵² Petr Pelčák , Ivan Wahla (eds.), Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005. Lenka Kudělková s.18

období 20. storočia, pri ktorých pri nedostatku pôvodnej dokumentácie nie je možné Wiesnerovo autorstvo overiť. Podobne je tomu u továrni na výrobu elektromotorov a tkáčskych strojov Georg Schwabe na Schlachthausstrasse (dnes ul. Grazyńského) tamtiež a textilnej továrne Haebler (1935-1938) a Kazimier Kohn (1936-1938) v Lodži.⁵³Tento stav ozrejní kontakt prostredníctvom škôl architektúry v poľských Gliwiciach a Wroclawe.

2 Otto Eisler

Z národných archívov Nórska a Švédska v Oslo (arkivverket.no) a v Štokholme (riksarkivet.se) som získal záznam a registračné karty bratov Otta a Zigmunda Eislerových z obdobia rokov 1942-1945.

3 Endre Steiner

Posledný zo žijúcich architektov tejto etapy Endre Steiner zomrel 2. apríla 2009 vo veku 100 rokov v americkej Atlante. Som v spojení s pani Margie Steiner,, švagrinou Endre Steinera. Rezidenčnej tvorbe po roku 1950 v USA sa venuje Leslie Borges vo svojej doktorandskej práci. Projekčná urbanistická firma Robert and Company (Andrew Kohr), kde Endre pracoval má záznam a archív architektonických prác.

4 Zikmund Kerekeš a Max Tintner

Ohľadom týchto architektov sa mi nepodarilo získať žiadne informácie.

5 Záver

Prácu chcem zamerať na tvorbu Ernsta Wiesnera v zahraničí a v anglickej emigrácii po roku 1939.

6 Zoznam použitej literatúry a prameňov

(1) PELČÁK, Petr a Hana ZNAMENÁČKOVÁ. *Ernst Wiesner: 1890 - 1971*. Brno: Obecní dům, 2005, 178 s. ISBN 80-239-5613-2.

(2) *Brněnští židovští architekti 1919 - 1939*. 1. vyd. Petr Pelčák, Jan Sapák, Ivan Wahla. Brno: Obecní dům, 2000, 96 s.

(3) ŠLAPETA, Vladimír a Hana ZNAMENÁČKOVÁ. *Brno funkcionistit: najttely*, 1983. Jyväskylä: Alvar Aalto museo, 1983, 76 s. ISBN 95-192-2923-X.

53

Ibid.